

«Gasbidea egiteko baimenaren truke 400 peso eskaini diote familia bakoitzari, 18 euro»

Raquel Padilla
Yaqui indiar zuria

Egungo Sonora estatuan (Mexiko) bizi diren Yaqui eta Mayo herrien alde lan egiten du Raquel Padilla Ramos antropologoak. Herri hauen historikotasunaren eta lurraldetasunaren balorea erakutsi nahi du, ura eta lurra lapurtzen dizkieten aurrean.

Testua: Reyes Ilintxeta
Argazkiak: Dani Blanco

Zertan datza zure lana?

Mexikoko ipar mendebaldean, Sonora estatuan, bizi diren Yaqui eta Mayo herriak dira bereziki interesatzen zaizkidanak. Haien historia eta ezaugarriak ikasteaz gain, nire helburua haien kultur eta lurraldearen defentsa mugimenduetan laguntzea da. Nire ikerketak haien zerbitzura jartzen ditut.

Nola, adibidez?

Yaqui ibaia asko dira urtetan eragin-dako kalte ekologikoak. Gaur egun gasbide bat eta zenbait meatze proiektu daude abian. Mayoan lurraldean ere badira mehatxuak, herdoiltze laku bat egiteko asmoa, esate baterako. Gasbidea egiteko baimenaren truke 400 peso eskaini diote familia bakoitzari, 18 euro.

Zer irain mota da hori? Herriek esan zuten ezetz, diruarekin nahiz dirurik gabe, ezetz.

Nire ikerketekin, herri horien historikotasunaren eta lurraldetasunaren balorea erakusten saiatzen naiz. Modu honetara azaldu nahi dut zergatik ezin diren zenbait aldaketa egin eta are gutxiago haiei galdetu gabe. Oso garrantzitsua da. Legeak dioenaren arabera kontsulta egin behar diete halako proiektuak abian jarri baino lehen, baina ez dute egiten.

Nolakoa da herri indigenen mapa Mexikon?

Badira herri indigena asko, eta hizkuntza ugari. Mexikok dituen 127,5 milioi biztanleetatik %12 indigenak dira. Ia 70

Raquel Padilla Ramos

Hermosillo, Sonora, Mexiko, 1967

Antropologia eta Historia Institutu Nazionaleko irakasle eta ikerlaria da. Etnologiari buruzko doktoretza tesia egin zuen Hanburgoko unibertsitatean. Urteak daramatza Mexikoko ipar mendebaldean dagoen Yaqui herri indigena aztertzen. Ekainean Espainiako Estatuan izan zen hitzaldiak ematen eta dokumentazio bila, yaquien gobernu tradizionalak hala eskatuta. Euskal Herrian hainbat mintzaldi eskaini zituen eta Iruñean Tomas Lizasoain, XVII. mendean hara joandako bertako jesuitaren inguruko informazioaren eskizari ibili zen.

herri daude. Populazio handiena dutenak Nahua eta Maya herriak dira. Lehenak ia bi milioi eta erdi kide ditu eta bigarrenak milioi bat eta erdi inguru. Sonoran badira bederatzi talde etniko, guztira 138.000 pertsona, hau da populazioaren %5,2. Yaquien herria 30.000 biztanlek osatzen dute ofizialki, eta 40.000k haien kalkuluen arabera. Zortzi herritan banatuta daude. Zortzi herriak fundatze-herriak dira eta haien sistema soziopolitikoaren oinarriak dira.

Herri indigenen arteko harremanik bala da?

Sonoran dauden herrien eta Yucatango mayen artean, adibidez, ez dago harreman zuzenik, mitologia muin bakan batzuk izan ezik. Aldiz, ia guztiek borroka fronteak irekiak dituzte hainbat proiekturen aurrean. Oro har, esan daiteke herri indigenek ez dituztela duela 100 edo 200 urte izan zituzten lur eremuak. Yaquien herria, txikia izanik ere, bere lurraldea hobekien kontserbatu duena da. Ez da lehen izan zutenaren ezta herena ere, baina oso garbi dute zeintzuk diren haien arbasoen lurraldearen mugak. Bi

muino dira mugarri nagusiak, *takalai* sardede edo urkila itxura dutenak.

Harrigarria da nola ezagutzen duten lurraldea. Ume txikiek ere esaten ahal dizute nolako den, zein tamaina duen, non dauden mugak, Yaqui ibaiko ponpa eta ubideetatik zenbat litro ur pasatzen diren... Oso garrantzitsua da ezagutza horiek transmititzea. Oso lotuta daude lurrari, haien identitatea ondare immaterialean oinarritzen delako.

Ibaia da herriari izena ematen diona. Zein da bere garrantzia?

Yaqui hitzak "ozenki mintzo dena" esan nahi du, eta halakoa da, edo zen, ibai hori. Haiek haien buruari "yoreme" esaten diote: "jendea, tradizioa errespetatzen dutenak", eta zuriak kontrakoa dira; "yori". Ibaia esentzia da. Yaquien jatorria lau elementu funtsezkotan dago: lurra, ura, airea eta sua. Elementu sakratuak dira. Yaqui ibaia, inguruko labore lurra bezala, ezinbestekoa da haientzat, baina arazoa da aspalditik badirela gatazkak ibaiaren urarengatik eta yaquiak borroka guztiak galtzen ari dira. Latzena XIX. mendean hasi zen. Politika libera-

Iruñean

"Labrit Ondareko lagunek gonbidatu naute etortzera. Tomas Ignacio Lizasoain izeneko hemengo jesuita hara joan zen XVIII. mendean eta bera izan zen Bideko Ama Birjinaren debozioa eraman zuena. Oso errotuta dago debozio hau yaquien artean eta ni haren arrastoaren bila etorri naiz. Ez dut bere bataio agiria aurkitu, agian inguruko herriren batean jaioa zelako. Boloniara ere joan beharko dut han hil zirelako deportatuak izan ziren euskal jesuita asko".

Emakumeak, arriskutsuenak

"XX. mende hasierako kronika batek dio emakume yaquiak zirela erbestera behar ziren lehenak, haiek zirela arriskutsuenak, yoriekiko (zuriekiko) gorrotoa transmititzen zirelako haurrei".

lei jarraikiz, zuriek salgai jarri zituzten indigenen lurra. Ibaia bideratzen hasi ziren kanpotarren lurra ureztatzeke, horiek benetako *agrotitanak* bihurtuz. Geroztik, beste hamaika proiektu egin dute eta gaur egun erreka ur xirripa bat besterik ez da haien lurraldean. XVII. mendean hara iritsitako lehen misiolariak ur emaria zela-eta ibaia Guadalquivirrekin alderatzen zuten.

Horren ondorioz nekazaritza ikargarri murriztu da. Nazio Batuen Erakunderaino eraman dute ahotsa, gutxieneko emari ekologikoa eskatuz, bertako landareak eta fauna mantendu ahal izateko. Flora behar-beharrezkoa dute elikatzeke ez ezik sendagai gisa eta baita erritualetarako ere. Makalak esate baterako. Aste Sant

kak lurraldetik kanpo bilatu behar izaten dituzte orain.

Nolakoa da haien erlijioa?

Katolizismo berregituratua. Jesuitek moldaketa batzuk egin zituzten katolizismoa yaquien munduan sartzeko. Yaquiek gustatzen zaiena eta kome-ni zaiena hartzen dute eta gainerakoa errefusatu. Antropologoek "katolizismo natiboa" deitzen diogu horri. Liturgia katoliko zaharra gordetzen dute eta apaizak bizkar emanda eta latinez ematen du meza, adibidez.

Zu yaqui hizkuntzan mintzatzen zara?

Ez, ez. Nahiko nuke. Hitz eta esaldi batzuk esaten badakit, eta zerbait irakurtzeko gai naiz, baina ez da erraza. Agurtu bai, haien hizkuntzan, eta saiatzeko naiz ikasten.

Eta nola dago hizkuntza?

Mexikoko ipar-mendebaldean dauden hizkuntza indigenen artean indartsuenetakoa eta erabilera errotuena duena da. Gehienek hitz egiten dute. Hala ere, hizkuntza arriskuan dago, gaztelaniaren

mehatxupean. Zaharrenak eta 12 urtera arteko haurren artean soilik aurki daitezke elebakarrak gaur egun. Helduak ongi mintzatzen dira gaztelaniaz eta askok ingelesa ere badakite. Arizonan bizi diren yaquien komunitateekin harreman handia dute. Oso ohikoa da musikari eta dantzariak Amerikako Estatu Batuetako baimen bereziak izatea hara joateko. Arizonan 8.000 yaqui inguru bizi dira, eta hango gobernuaren aitopena dute.

Nola iritsi dira hara?

Han daudenak erbesteratuak dira. Yaquiak Mexikoko Gobernuaren aurka altxatu ziren garaian joan ziren, XIX. mende bukaeran, Porfirio Díaz diktadorearen garaian. Yaquiek badaramatzate ia bi mende borroka latzetan haien lurraldetasunaren defentsan. Arazoa hasi zen lurrak kentzen hasi zitzaizkienean. Zuriak pentsatzen zuten indigenen lurraldeetan gutxiegi produzitzen zela eta atarramentu handiagoa ateratu behar zela. Bizitza eta lurra ulertzeko bi moduek egiten dute talka: indigenek ez dute ikusten lurra nekazaritza edo abeltzain-

tzarako produkzio toki bezala, baizik eta kultura garatzeko eta bizitzeko leku bezala. Haiek *toosa* (habia) esaten diote beren lurraldeari. Espazioaz eta bere erabileraz zuriaren kontzepzioa eta haiena oso desberdinak eta bateraezinak dira.

Borrokek zer ondorio izan dituzte yaquien herrian?

Latzena Porfirio Díazen diktaduran iritsi zen. Sarraski ikaragarriak egin zituzten herrietan. Ehunka gizon hil, eta emakume eta haurrak, batzuetan familia osoak, erbesteratu zituzten batez ere Yucatan aldera, aziendetan lan egiteko. Yaquiak oso indartsuak eta langile onak dira. Garai hartan Sonoran 10.000 bat yaqui baino gehiago ez zen gelditu, baina porfiriatoa amaitu ondoren askok eta askok hartu zuten etxerako bidea. Lortu zutena kontrako efektua izan zen: lurraldearekiko atxikimendua areagotu zen erbestearen ondorioz.

Bestalde, yaquiak oso negoziatzaile trebeak dira eta hitzarmen asko egin izan dute batzuekin eta besteekin haien lurrak berreskuratzeko. 1910ean Mexikoko iraultzan parte-hartze garran-

tzitsua izan zuten, gerra amaitutakoan lurraldea itzuliko zieten promesarekin. Ez zen erabat bete eta liskar gehiago izan zuten urtetan. 1940an beren lurraldearen heren bat aitortu zien Mexikoko Gobernuak. 400.000 hektarea eskasekin geratu diren arren, haiek uste dute oraindik zati handiagoa berreskura dezaketela eta horretan ari dira jo eta ke.

Hortik dator Espainian zarela baliatuz egin dizuten enkargua?

Bai. Hiru egun baino ez neramala Madrilen, Loma de Bacum herriko gobernu tradizionalaren agindua jaso nuen artxiboetan bilatzeko agiri garrantzitsu batzuk. Zehazki yaquien lurraldea aitortzen duen XVII. mendeko dokumentua aurkitzeko eskatu didate. Felipe III.a Espainiako erregeak 1615ean sinatutako agiria da, non lehen aldiz idatziz eta modu ofizialean zehazten den zeintzuk diren herri horren lurraldearen zabale-
ra eta mugak.

Horretarako, Sevillara joango naiz. Rifeko gudan soldadu aritzeko Mexikoko Gobernuak Espainiari eskaini zion deportatuen batailoien informazioa ere bildu nahi dut. Hori litzateke Yaqui herriaren kontrako deportazio andanaren azkena.

Nolako harremana dute kultura indigenek Mexikoko Gobernuarekin?

Herri indigenen garapenerako erakundeak ditu Gobernuak, baina aldi berean, haien lurraldeak suntsitzen dituzten kanpoko enpresa handiak babesten ditu. Mexikoko Gobernuak bera baino askoz indartsuagoak dira indigenen lurraldeak suntsitzen dituzten enpresa transnazionalak. Badituzte haien poliziak, sikarioak... Droneak sartzen dituzte, esate baterako, espioi moduan. Argi esan daiteke, gainera, beste aldera begiratzen duela Gobernuak mafiek eta droga-trafikatzaileek droga sintetikoak sartzen dituztenean.

Nolakoak dira yaquiak?

Kronika zaharretan herri menderagaitz, borrokalari eta burugogor gisa agertzen da. Gaur egun oraindik askok beldurra diete oldarkorrek direlakoan, baina ez da egia. Erasoan aurrean baino ez dira defendatzen. Oso argi dute sarraski baten biktimak izan direla.

Gauza batzuetan oso inozoak dira. Eta oso errezelokoak, aldi berean. Ez

Raquel Padillak dioenez, Yaqui herriak elite intelektual garrantzitsua du eta lege kontuetan oso trebeak dira: "Ez da komunitate indigena handiena, baina bai enblematikoa, eta beste indigena askok imitatzen dute haien gobernuarekiko harremanetan". Argazkia, Raquel Padillak utzia.

Bake bila

"Bi hitzetan laburbil daiteke yaquiek zer nahi duten: eman bakea! Utzi bakean eta ez sartu gure kultura eta gobernu moldeekin. Oso zaila dute aurrera ateratzea dauzkaten baliabideekin. Yaqui ibaiaren urik gabe lurak alokatzen dituzte eta askok, *yori* (zuri) askok, ez diete ordaintzen, orduan beste bide batzuk bilatu behar dituzte. Jende ugari inguruko hiri txikietako fabriketara joaten da. Gatazka berriena da lurraldea urratzen duen gasbidearen kontrako borroka. 1824tik yaquiak borrokan ari dira. Gaur egun ez dira armekin altxatzen, baina erresistentzia estrategia asko dituzte".

zaie gustatzen erritualetan inor argazkiak egiten ibiltzea. Ez da Bideko Ama Birjinaren argazkirik. Turismoa ez zaie interesatzen, aitzitik ez dute nahi. Onartzen dute jendea joatea haien dantza sakratuak eta errituak ikustera, baina errespetuz. Oso histrionikoak dira eta txantxazaleak, bereziki kanpotarrekin. Bestalde, oso sentikorrak dira. Misio-lariak horretaz ohartu ziren. Etxera gonbidatzen bazaituzte eta ezin bazara joan, oso triste gelditzen dira.